

Zitierhinweis

Čornej, Petr: Rezension über: František Šmahel, Nahlédnutí do středověku. Mluva písma a četba obrazů, Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017, in: Český časopis historický, 2018, 2, S. 538-542, DOI: 10.15463/rec.1737014459

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

Podstatné však je jejich základní poslání – snaha vyburcovat z lhostejnosti vůči veřejným záležitostem, vůči nezodpovědnosti v oblasti politiky a ekonomiky, ale také ve sféře vědy a vzdělávání. Obě knihy jsou výzvou k odvaze přemýšlet o budoucnosti a o rizicích, která přináší, a na nesnadnou budoucnost se promyšleně připravovat. Je to i námět pro historiky, aby se pokusili formulovat úkoly a poslání historických věd také se zřetelem k vývojovým problémům komplexních společností a k jejich přiměřenému zkoumání. Ostatně je to rovněž naléhavá připomínka, že pokud by tato civilizace neuhájila svou budoucnost, sotva by si zachovalo smysl všechno současné dějepisné spisování.

Jaroslav Pánek

František ŠMAHEL

Nablédnutí do středověku. Mluva písma a četba obrazů

Praha, Karolinum 2017, 390 s., ISBN 978-89-246-3629-0.

Recenze zatím posledního z četných Šmahelových bilančních knižních souborů jsem se neujímal zrovna ochotně. Všech dvanáct otištěných studií již dříve (konkrétně v letech 1984–2015) vyšlo, některé z nich dokonce vícekrát.¹ Všechny jsem nejen četl, ale bez nadsázky i pečlivě prostudoval a nejednou využil ve vlastní práci. Vyjadřovat se k nim mi proto připadalo poněkud nadbytečné. Skepse však rázem zmizela, když jsem se ponořil do prvního otištěného textu. František Šmahel totiž patří k autorům, kteří se k vybraným badatelským tématům opětovně vrací, zpřesňují poznatky i formulace a průběžně se vyrovnávají s novou vědeckou produkcí. Platí-li to o pražské středověké univerzitě, o Janu Husovi či o Jeronýmovi Pražském,² tím více lze tuto sympatickou umanutost vztáhnout k pojednáním, oscilujícím na pomezí dějin mentalit, kulturní historie a dějin umění, jež autor hodlal v mládí studovat a jež ho znovu a znovu lákají, zvláště týkají-li se italského duecenta, trecenta i quattrocenta a jejich vyzařování. Pokud mi na knize něco vadí, pak skutečnost, že barevné reprodukce, tvořící organickou složku jednotlivých studií, nebyly vytištěny na křídě nebo alespoň na polokřídě, a také průběžné číslování poznámek, nešvar současné doby ulehčený počítačovou sazbou a zároveň opticky vyvolávající dojem ucelené monografie, kterou ovšem publikace není ani náhodou.

Společný jmenovatel dílem aktualizovaných a dílem přepracovaných či doplněných statí je patrný z podtitulu i z obálky, na níž se skví ukázka z latinského rukopisu a oko s uchem, dvě brány poznání a současně symboly audiovizuální komunikace. V podstatě reflektují středověký názor, že všechny složky stvořeného světa lze vnímat a dešifrovat jako text, zejména jde-li o lidský výtvar. Středověkému vnímání výtvarného díla se věnují

1 Bibliografické údaje uvedené v ediční poznámce na s. 331 nezachycují všechny verze a mutace. Pro srovnání viz František ŠMAHEL, *Nalézání, setkávání a mýjení v životě jednoho medievisty*, Praha 2009, s. 466–520, zvláště s. 497–508.

2 Například F. ŠMAHEL, *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*, Praha 2016; TÝŽ, *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013; TÝŽ, *Život a dílo Jeronýma Pražského. Zpráva o výzkumu*, Praha 2010.

především studie v první části knihy, založené na přesvědčení, že se v něm obraz snoubil se slovem, psaným či (zvláště v sakrálních stavbách) mluveným, ať již ve formě kázání nebo vysvětlujícího komentáře. O iluminovaných kodexech netřeba pochybovat, v případě nástěnných maleb v chrámových prostorech slouží jako doklad pro oprávněnost teze kazatelské sbírky *de sanctis*, nejednou se dotýkající zobrazených světců, a někdy také přítomnost vymalovaných mužů s ukazovátkem či s hůlkou, upozorňujících na právě objasňovaný výjev a zřejmě i tlumočících latinské texty na nápisových páskách do národního jazyka. Tyto pásky, nejednou jakoby vycházející z úst ztvárněných postav, tak z gotických artefaktů činily s nadsázkou řečeno „mluvící obrazy“, a nebyly tudíž pouze oporou paměti.

O výchovné, formativní funkci středověkých obrazů, analogické literárním exemplům, se autor sice zmiňuje jen okrajově, zato upozorňuje na gnómičnou povahu textů, které dali na stěnách Betlémské kaple zaznamenat Jan Hus (*Desatero, Věři v Buoh, De sex erroribus*), respektive Jakoubek ze Stříbra (*Salvator noster, De communione parvulorum*) a jimž převážně negramotní návštěvníci nemohli porozumět, nehledě na umístění a obtížnou čitelnost nápisů. Byly to však věčné pravdy, bez nichž nebylo možné dosáhnout spasení, hlavního cíle pozemského života. Nesdílím však Šmahelovu představu, že latinské nápisy v Betlémě byly chápány jako jazykově neutrální a že směřovaly rovněž k německému publiku. Kapli, určenou ke kázání v češtině, neměli pražští Němci, pokud nebyli bilingvní, důvod navštěvovat.

Variabilitu středověkých postupů při práci se slovem i pestrost nápisových pásek v rámci ztvárnění oblíbeného tématu „Zvěstování“ dokumentuje autor v mistrovské studii, udivující rozhledem po italském a západoevropském umění i znalostí příslušné vědecké produkce. Je až vzrušující sledovat, jak Bůh vede dialog s Pannou Marií prostřednictvím nápisových pásek a jak v dalších verzích téhož příběhu předává Bohorodičce zprávu Duch svatý v podobě holubice, eventuálně jak ji zprostředkovávají světelné paprsky, odkazující k božímu slovu, které je možné s odkazem na Janovo evangelium vyložit jako světlo. Zároveň s tímto procesem sledujeme proměnu prostředí, v němž se výjev odehrává (palác ustupuje uzavřené zahradě), i role archanděla Gabriela, který na zobrazeních vzniklých po polovině 14. století předává Marii zapečetěné psaní s radostnou zvěstí. V českém prostředí se „pošták“ Gabriel (výrok Horsta Wenzela) asi poprvé objevil na foliu slavného *Liber viaticus* Jana ze Středy, zatím nejstarší známé varianty, na níž boží posel plní úlohu poštovního doručovatele.

Obdobně fascinující prací je pojednání *Hoc opus pinxit*, vyvracející na množství příkladů stále opakovaný omyl, že teprve renesance osvobodila umělce z pout středověkého kolektivismu. Stať doplňuje exkurs obsahující zdůvodněnou domněnku, že křivoklátský reliéf, považovaný tradičně za vyobrazení krále Vladislava II. Jagellonského, zpodobňuje ve skutečnosti stavitele Matěje Rejska. Jeho sochařský portrét na západním průčelí Pražské brány totiž vykazuje nápadně shodné rysy s křivoklátskou plastikou. Šmahel má prostě vynikající obrazovou paměť, v níž si dle potřeby listuje jako v uměleckohistorickém katalogu.

Kunsthistorický katalog připomíná do jisté míry také studie, detailně rekonstruuující průběh známé českokrumlovské slavnosti (ukazování sv. ostatků), spojené se svátkem Božího těla. Dokonale zvládnutá pramenná základna, vědomosti o podobě rožmberské rezidence, proniknutí do tajů městské topografie, znalost reliquií i reliquiářů a poučenost o středověkých procesích ústí v téměř vyčerpávající popis festivity, inspirované pražským

svátkem Kopí a hřebů Páně a ukončené husitskými válkami. Pročítal jsem minuciózní práci pozorně v souvislosti s bádáním o předrevolučních (tedy i českokrumlovských) letech Jana Žižky. Přiznávám však, že jsem se místy v podrobném líčení ztrácel.

Menší články, v autorově označení „sondy“ a „etudy“, mají spíše interpretační a mezi řádky i skrytý polemický charakter. V případech dlouho diskutované podoby antiteckých tabulí staré a nové barvy, uchovaných v *Göttingenském rukopisu* a *Jenském kodexu*, nemohl již Šmahel přihlídnout k nejnovější edici, vydané paralelně s jeho souborem.³ Stať o válce symbolů, tj. kříže na jedné straně a kalicha i husy na straně druhé, se původně kriticky vyrovnávala s názory Karla Stejskala, nyní spíše doplňuje a koriguje mínění Mileny Bartlové. Na tomto místě chci znovu upozornit, že zlatý kalich na červeném poli vnímali husité jako heraldicky závazný a že výraz *huska*, *husky* a v posunutém významu dokonce *houska* sloužil k označení Jana Husa a jeho přívrženců ještě v 16. století, byť jde vesměs o přejímky ze starších textů.⁴ Dílčí interpretační doplňky by bylo možné vznést k pojednání o mučednících a bojovnících v husitském nebi, zatímco dvě další práce (o pánu Krušinovi na Zlaté hoře a o zlomeném žezlu českého krále) okouzlí orientací po pozdně středověkých proroctvích, reáliích pozdně středověké Evropy i znalostmi dobových obrazových alegorií. Drobné nepřesnosti (Kladsko opravdu nebylo slezské knížectví) či okolnost, že soupis zpráv o kometách lze dnes nalézt na internetu, nic na tomto konstatování nemění.

S chutí jsem se opakovaně vydal navštívit myšlenkový svět zapomenutého sienského malíře Bindina da Travale, zprostředkovaný jeho syny. Zaujal mě jeho zjevný (bezmála husitský) odpor k žebrovým řádům, rozličným prelátům a k všudypřítomné církevní korupci, byť jádrem Šmahelova podání je Bindinovo vyprávění o Janu Husovi, kterému stárnoucí malíř projevil nepokryté sympatie. Více než to však opětovně budí mou pozornost, jak se v textu kroniky, sepsané členy malířského rodu, prolíná realita (Husův názor, že hříšný kněz neposvěcuje) s fikcí (král Zikmund se při popravě pražského mistra rozpláče) a domysly, spoluvytvářejícími podobu historické paměti.

Na závěr jsem si ponechal rozsáhlou stať o fantaskním světě divých lidí lucemburské éry, vyplňující téměř čtvrtinu (přesně 23,34 %) autorova textu. Šmahel v ní aktualizuje a doplňuje stěžejní kapitoly své monografie, vydané před šesti lety.⁵ Činí tak i v reakci na novou literaturu, zvláště na závažnou studii Milady Studničkové.⁶ Nutno říci, že i s časovým odstupem na svých interpretacích trvá. Uznává sice prokázanou existenci dvorského *Řádu* (v autorově podání spíše Bratrstva) *točenice*, založeného Václavem IV., leč emblémům ledňáčka (zřejmě osobní panovníkovo znamení) a *točenice* přisuzuje skryté

3 Petr ČORNEJ – Michal DRAGON – Milada HOMOLKOVÁ – Petra MUTLOVÁ a kol., *Tabule staré a nové barvy Mikuláše z Drážďan ve staročeském překladu*, Praha 2016 (distribučováno na jaře 2017).

4 František ŠIMEK (ed.), *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*, Praha 1937, s. 12; text *T Starých letopisů českých*, Národní knihovna ČR, MS Osek 95, fol. 21r.

5 František ŠMAHEL, *Diví lidé (v imaginaci) pozdního středověku*, Praha 2012.

6 Milada STUDNIČKOVÁ, *Gens fera. The Wild Men in the System of Border Decoration of the Bible Wenceslas IV.*, *Umění* 62, 2014, s. 214–239.

sexuální významy, první údajně odkazuje k mužskému a druhý k ženskému přirození. Přiznávám, že srovnatelnou imaginací neoplývám. Takové vysvětlení mě nenapadlo ani ve dvaceti letech, kdy jsem jako bujný jinoch bedlivě četl a nadšeně prohlížel právě vydanou Krásovu monografii o Václavových rukopisech⁷ a pochopitelně vnímal erotický náboj řady vyobrazení. Jakoby i ve výkladu středověkých artefaktů platila postmoderní devíza: Každý význam je možný a žádný není závazný.

Autor prostě vnímá hry a příběhy, odehrávající se v rozvilinách iluminovaných kodexů, jako odraz reálného, mravně uvolněného života Václavova dvora. Neváhá přitom svůj výklad podložit zprávami o zpuštěném či nezřízeném panovníkovi s oblibou navštěvujícím pražské lázně, aniž bere v potaz, že tato podání známe vesměs z kruhů Václavovi nepřátelských a usilujících vyličít krále v co nejhorším světle. V reformním a husitském prostředí přitom vznikl odlišný, víceméně pozitivně laděný portrét psychicky nevyrovnaného Lucemburka, který, jak víme z dalších pramenů, proslul jako mimořádně vzdělaný člověk, mecenáš pražské univerzity a přítel jejích předních osobností. Výklady Milady Studničkové, zdůrazňující duchovní rozměr diskutovaných symbolů, Šmahel pokládá za nadinterpretaci, neboť středověcí výtvarníci by se museli vyznat v teologických problémech a v biblické exegezi lépe než tehdejší i dnešní specialisté. Od svého řešení neustupuje ani v případě divých mužů a lazebnic, jimž podle jeho přesvědčení připadá v bordurách kodexů Václava IV. subalterní postavení služebníků a služebnic. Divý muž není prý nikde totožný s králem, byť si část badatelské obce myslí opak a i když je známo, že se francouzský král Karel VI. zúčastnil roku 1393 plesu právě v přestrojení za tuto postavu. Pokud by Šmahel byl důsledný, musel by vzít v úvahu i příběh, tradovaný v husitské části české veřejnosti o tom, kterak Václav IV. chodíval v přestrojení mezi prosté lidi. Osobně se však domnívám, že jej František Graus správně zařadil mezi pověsti.⁸ Přímočaré vysvětlení emblémů a symbolů v rukopisech krále Václava a jeho dvorského okruhu se dle mého názoru mívá s obecně přijímaným a Šmahelem zastávaným i uplatňovaným poznatkem o polysémantickém charakteru středověkého umění.

Napsal jsem svého času na Šmahelovu knihu o divých mužích poměrně rozsáhlou recenzi.⁹ Upozornil jsem v ní, že literární alegorie šlechtice uvězněného v žaláři lásky odpovídá vyobrazením panovníka vsazeného do klády či spoutaného jiným způsobem, odkázal jsem na svůj dávný (a podle mého mínění) stále nosný výklad geneze Hájkovy pověsti o Václavovi a lazebnici Zuzaně a vše zasadil do typicky středověkého prolínání i zaměňování vznešeného a nízkého.¹⁰ Odezvy jsem se nedočkal. Dovoluji si tedy na tomto místě poznamenat, že místnost v staroměstském Hánkově domě (stával na místě pozdějšího čísla popisného 587) sotva sloužila jako lázeň, ačkoli v ní byly vyobrazeny nahé lazebnice.

7 Josef KRÁSA, *Rukopisy Václava IV.*, Praha 1971.

8 František GRAUS, *Die Herrschersagen des Mittelalters als Geschichtsquelle*, Archiv für Kulturgeschichte 51, 1969, s. 65–93.

9 Česká literatura 61, 2013, s. 418–422.

10 Petr ČORNEJ, *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, 2. rozšířené a přepracované vydání, Praha – Litomyšl 2003, s. 97–102, 397–399.

Prokazatelně se v ní úřadovalo a v objektu byl tehdy dokonce umístěn korunní archiv.¹¹

To vše jsou ale pouhé drobnosti poznamenané na okraj knihy, která ve svém souhrnu představuje Františka Šmahela jako badatele širokého kulturního záběru s fenomenálním rozhledem po vědecké produkci. Listuji-li seznamem literatury (v němž mimochodem několik prací uvedených v poznámkovém aparátu chybí), nevycházím z úžasu, kde autor bere čas, sílu a energii množství zahraničních titulů nejen prostudovat, nýbrž také sehnat. Navzdory uvedeným počátečním rozpakům jsem rád, že kniha vyšla. Početní zájemci mají nyní pohromadě aktualizovaný soubor cenných Šmahelových studií, ilustrujících dávnou pravdu, že vědecké poznání minulosti, navzdory cenným objevům a jedinečným zjištěním, nikdy nekončí.

Petr Čornej

Lukáš REITINGER

Vratislav. První král Čechů

Praha, Argo 2017, 535 s., ISBN 978-80-257-2070-7.

Význam a přínos obsáhlé knihy mladého brněnského historika Lukáše Reitingera je třeba vysvětlit v širším kontextu české, ale v některých momentech také polské a německé historiografie. Již dlouhý časový úsek vlády Vratislava II., od ledna 1061 do ledna 1092, by měl přitahovat pozornost historiků, i kdyby nedošlo k Vratislavově královské korunovaci. Určitý kvalitativní zlom ve vývoji českých zemí signalizuje výstavba románské baziliky sv. Víta, založení eximované kapituly sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, obnova biskupství na Moravě se sídlem v Olomouci či udělení výsad lidem sídlícím *in suburbio Pragensi* při kostele sv. Petra (zachycené v listině Soběslava II. a v pozdějších privilegiích). Kronikář Kosmas přibližuje rozmach poměrně úspěšné české společnosti až do první čtvrtiny 12. století, ve srovnání s poněkud skeptickým tónem hagiografa Kristiána z konce 10. století. Zmíněné události, podobně jako nádherné kodexy spojované s Vratislavovou korunovací, však zůstávaly spíše solitéry, bez docenění jejich inovačních hodnot. Při posuzování doby se historici dlouho omezovali na pohled Václava Novotného, který vnímal Vratislavovy Čechy jako převážně uzavřený svět, v němž pouze docházelo k hádkám mezi bratry o vymezení moci, a kde se jen „poznenáhlů“ zvyšovala kulturní úroveň. O tehdejší dramatičtější zápas v Evropě a Říši, o tzv. sporu o investituru, v Čechách tehdy sotva kdo věděl, mínil Novotný, ale zdůrazňoval, že samotný Vratislav v rámci konfliktů na německé půdě vynikal jako výjimečně věrný vazal císaře Jindřicha IV. (na rozdíl od údajně ziskuchtivých a zrádných německých knížat). Ostatně na tomto bodě se shodovali i němečtí autoři; poměr Říše

11 Wacław Władiwoj TOMEK, *Základy starého místopisu pražského I. Staré Město pražské*, Praha 1866, s. 136; TÝŽ, *Dějepis města Prahy II*, Praha 1871, s. 156; Ivan HLAVÁČEK, *Vratislavská epizoda českého korunního archivu*, Archivní časopis 30, 1980, s. 100–106. Eventuální překlad pojmu (a) *estuarius* ve významu *lázeň* sotva připadá v úvahu, víme-li že lázebnice byly vymalovány *in parvo aestuario*, což by znamenalo, že se v domě nacházela ještě velká lázeň. Adekvátnější je zřejmě překlad *v malé světnici*.